

LBRIS

We know
books

Szatmári Kalendárium
– 2024 –

Limes Kiadó
Kolozsvár
2023

Tartalomjegyzék

A kultúra mint célpont	15
Kutyakötelesség elmenni a falig	16
Harag György örök fiatalsága	49
Szintársulatunk alapítója, igazgatója, rendezője Harag György	65
Idézetek egy Harag György mozaikképhez	92
Margittától Anna Frankig	107
Hivatásos művészek kabaré-előadásai Szatmárnémetiben	116
Fischer István, Szatmár első püspöke	140
Két világ küszöbén	158
Kétkedők, kötekedők, bizonytalanok	165
A zene és az agyműködés kölcsönhatásai	172
A régi közösségi formák megtartásának és az új közösségek létrehozásának a lehetőségei	189
Petőfi elmaradt pere	200
20 éves a Brighella Bábtagozat	206

LIBRIS

We know
books

Liliomfi | Köllő Béla, Ács Alajos

Január 2024

Hét	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
1.	1	2	3	4	5	6	7
2.	8	9	10	11	12	13	14
3.	15	16	17	18	19	20	21
4.	22	23	24	25	26	27	28
5.	29	30	31				

LBRIS

We know
books

Szicíliai védelem | Török István, Nádai István

Február 2024

Hét	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
5.				1	2	3	4
6.	5	6	7	8	9	10	11
7.	12	13	14	15	16	17	18
8.	19	20	21	22	23	24	25
9.	26	27	28	29			

IBRIS

We know
books

Magellán | Dengyel Iván, Boér Ferenc, Tóth-Páll Miklós

Március 2024

Hét	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat	Vasárnap
9.					1	2	3
10.	4	5	6	7	8	9	10
11.	11	12	13	14	15	16	17
12.	18	19	20	21	22	23	24
13.	25	26	27	28	29	30	31

A kultúra mint célpont

Az elmúlt öt évben évente kezébe vehette az olvasó a Szatmári Kalendáriumot, most itt a hatodik kötet. Már az első megjelenésekor elhangzottak olyan megjegyzések is, hogy idejét múltak az ilyen jellegű kiadványok, az internet világában nincs létjogosultsága az elmúlt évre visszatekintő, vagy az előttünk álló évre előretekintő, naptárszerű köteteknek. Már az első, általam szerkesztett Szatmári Kalendárium 2019-es megjelenésekor bebizonyosodott, hogy semmi nem megy ki a divatból, semmi nem válik időszerűtlenné, ha azt korszerűvé tudjuk tenni, mind formailag, mind tartalmilag érdekessé, vonzóvá tesszük. A mai kalendáriumoknak nem az a szerepük, hogy a hónapok mellett üres oldalakat hagyjunk a feljegyzéseknek. Nem is az, hogy felsorakoztassuk az abban az évben várható évfordulókat, hanem az, hogy olyan írásokat közöljünk, melyek a mai kor kihívásaira, az embereket érintő jelenségekre reflektálnak, helyi értékekre irányítják az olvasók figyelmét.

A Szatmári Kalendárium 2024 egyik fő témája a 70 éves Harag György Társulat. Csirák Csaba színháztörténész olyan cikkeket és tanulmányokat válogatott ebbe a kötetbe, melyek nem csak a színházba járók, hanem a kultúra iránt érdeklődők számára is hasznos olvasmány lehet. A Harag György Társulat megalakulásától napjainkig küzd azért, hogy teljesítse feladatát. Hosszan lehetne sorolni, hogy milyen feladatokat vállalt fel a társulat, és azokat hogyan teljesítette a legnehezebb időszakokban is. Mert voltak nehéz időszakok és minden bizonynyal lesznek a jövőben is. A kultúra mindig célpont volt, sok irányból támadták és támadják ma is. A kultúra sokba kerül, így sokszor, amikor pénzühiány lép fel, kézenfekvő azt mondani, hogy a mai világban már nem is kell nyomtatott lap, nem kell könyv, nem kell kalendárium stb., mert ezek már a kor igényeinek nem is felelnek meg. Pedig a kultúra nem luxus, hanem élet-halál kérdése, a kultúra megtartó erő, kultúra nélkül nem lehet jövőt építeni.

Ez az alapelv vezérel, amikor a Szatmári Kalendáriumot és minden egyéb, értéket hordozó nyomtatott kiadványt szerkeszték.

Elek György

Kutyakötelesség elmenni a falig

” Rájöttünk, hogy vannak falak, felismertük a tiltás építményeit, ennek a tudata determinálta az ember mozgását, mert volt, aki azt mondta magának, miért menjek el odáig, még van három lépés ugyan, de ott a fal. A másik pedig nem maradt közepen, hanem elment a falig, talán hozzá is ért. Amikor a tudatot megbénítják és fővesztés terhe alatt tudatosítva van, hogy mit nem szabad, öntevékenyen beszűkül az ember, ráépül a saját cenzúrája is. De egy művésznek, egy értelmiséginek kell legyen annyi bátorsága és annyi intelligenciája, hogy tudja, nem maradok közepen, hanem elmegyek a falig. Ez az egyetlen dolog, amit lehet ilyen körülmények között, ez viszont kutyakötelesség.

Csiky András

Lépjünk túl az öncenzúrán, a beszűkült tudaton, és menjünk el a falig. Ez a vérszi hitvallás a magyarázata a szatmári együttes színháztörténeti kultuszán

A kultusz genezise

A gyökerek 1949-re nyúlnak vissza, mikor az 1948-ban Kolozsváron megalakított Magyar Művészeti Intézet Színművészeti Fakultása elkészíti tehetős kutató kampányának intézkedési tervét a színi tehetségek felkutatására és MMI-be irányítására. A kutató csoport 1949 nyarán 1901 jelentkezőt hallgat meg. Ezek közül 81-en felvételiztek és 50-en vizsgáztak sikerrel. Az 1949/50 tanévben felvételt nyert 50 színi hallgató közül 18 végzett az 1952/53-as tanévben, akik egy kivétellel, úgy döntöttek, együtt maradnak és új színházat alapítanak. A számok azt mutatják, hogy egy nemzedék elitjéről beszélhetünk, ami magyarázatul szolgálhat a szatmári színház kivételes helyzetére színháztörténetünkben. Ez a potenciális töke azonban elkallódhatott volna. Mik voltak az indítékok, amelyek kiteljesítették ennek az elitcsoportnak a vállalkozását? Az 1949/50-ben induló nemzedék először tapasztalhatta meg a romániai magyar színjátszás történetében egy intézményesített keretben átgondolt tant

alapján történő képzés előnyeit. Az MMI két tanszékkel működött: a drámakomédia tanszék a színművészeknek és a színpadi rendezés tanszék színházrendezőknek. A tanterv valamennyi tanszak hallgatója számára kötelezővé tette a színháztörténet, esztétika, a színpadi mozgás alapelemei, drámakomédia (mai nevén színházmesterség) diszciplinát. A színpadi rendezés tanszak hallgatói számára még 2 további diszciplinát írt elő: a színpadi rendezést és scenográfiát. Megállapíthatjuk, hogy a tanterv alapos felkészítésre adott teret, de ezen belül a diszciplinák tartalma is szakmaiságról tanúskodik. Pl. a színház története diszciplína az egyetemes drámairodalom-, a román drámairodalom-, a színházi előadás-, a művészetek-, a zene-, tánc-, jelmeztörténet, szolfézs- és zeneelmélet tantárgyak összesűritéséből jött létre. A dráma és komédia (színészmesterség) diszciplína a dikció, szavalat, beszédtechnika, mimika, gesztus, színpadi viselkedés, maszk, paróka, smink tantárgyak közös keretbe foglalása nyomán született. Létre hozták a színpadi mozgás alapelemei elnevezésű katedrát, amely a torna, ritmika, tánc, vívás gyakorlati órák megszervezését koordinálta. A szakmaiságra törekvés bizonyítékaként említjük, hogy pl. a színpadi rendezés tanszak növekedéi számára külön szakdiszciplinaként írták elő a scenográfiát, felkészítendő a rendezőhallgatókat az előadás képi világának létrehozására. Persze elkerülhetetlenek voltak a korabeli uralkodó ideológia vetületeként megjelenő témák (pl. a színháztörténetben a polgári művészet dekadenciájáról vagy a szocialista realizmus kialakulásáról és fejlődéséről, illetve az esztétikában a pártosság megjelenéséről, a művészetben a fából vaskarika kérdéskörökről kötelező volt szólni). Az alapvető kérdés az volt, hogy kik közvetítették az ismereteket, mennyire sikerült megőrizniük művészi autonómiájukat, ellenállniuk a kor szírién csábításainak? Gergely Géza így idézte meg tanáraik emlékét: „színészmesterségre Delly Ferenc, Kovács György, Senkálzky Endre, Kőmíves Nagy Lajos, Imrédi Géza, Sarlai Imre, színháztörténetre a költő Szentimrei Jenő és a drámaíró Szabó Lajos okított. A rendezőhallgatókkal Tompa Miklós, Méliusz József, majd később 1951-től Szabó Ernő foglalkozott. A színpadi mozgásművészet tanára Éghy Gissza, (...) a művészeti beszéd oktatója Tessitori Nóra (...). Az élő lexikon hírében álló Kőmíves Nagy Lajos szellemes színházi és irodalmi anekdotáival, Méliusz József berlini élményeiről, Piscator, Brecht, valamint a nagy orosz rendezők Vahtangov, Tairov, Meyerhold rendezői módszereinek ismertetésével műveltségünk gyarapításának örök forrásai voltak. De az igazi eseményt életünkben a vásárhelyi vendégprofesszorok: Delly Ferenc, Kovács György, Tompa Miklós, Szabó Ernő érkezése jelentette.” A felsorolt személyiségek életműve önmagáért beszél: nem a szolgáló, hanem a küldetéses művészi hitvallást vállalták. Milyen színházzem-

léletet hirdettek ezek a tanárok? A nagy világegés után a hatalomra kerülő RKP a hatalom megragadása után egyeduralomra tört és megkezdte a Szovjetunióból importált parancsuralmi rendszer kiépítését. A politikai modellel együtt a kulturális mintát is lemásolta: a művészetnek a pártmunka részévé kell válnia. A kulturális minta utánzásával egy időben a „Sztanyiszlavszkij-módszer” meghamisított szovjet változatát is egyeduralkodóvá tették. Az általa megfogalmazott pedagógiai módszer hiteles változata helyett annak kanonizált, szovjet változatát fordították le, ez állt csak rendelkezésre. A hiteles színházi emberek — köztük az MMI tanárai — azt is észrevették, „ha azonban Sztanyiszlavszkijt nem csupán egy <<recept>> mágusának tekintjük, hanem a színházban való gondolkodás ösztönzőjének, hogy a szereplő belső világának minél mélyebb rétegeit tárjuk fel, a felületes életmímelés kiküszöbölésére szóló felhívásának is tekinthetjük” — írta Penciulescu. A nagybányai–szatmári színházalapítók bálványainak tekintett tanárok a marosvásárhelyi Székely Színház szellemi műhelyéből jöttek, akik a kor „új típusú hőseit” sematikusan ábrázoló játéktílussal szemben egy naturalisztikus–verisztikus játékmódot képviseltek, amely nem egy szürke, szűk realizmust jelentett, hanem magas érzelmi fokon, egyetemes érvényességgel elevenítették meg világértelmezésüket, az erdélyi magyar színjátszás Kótsi Patkó Jánosék művelte lélektani realista színjátszás hagyományaira alapozva. Ez a művészi nonkonformizmus világnézeti másságot is eredményezett.

Az alapítás

1953-ban az a 17 végzős, akik elhatározták, együtt maradnak egy közös színházeszmény nevében, hogy végrehajtsák az erdélyi magyar színjátszás új intézményt teremtő és stílusosan is új utakat taposó kísérletét, a következők voltak: Ács Alajos, Bán Anna, Cseresnyés Gyula, Csiky András, Diószeghy Iván, Elekes Emma, Kiss Imre, Kozma Lajos, Köllő Béla, Krasznai Paula, Nagy Iza, Nagy József, Soós Angéla, Tompa Attila, Török István, Vándor András, Woohl Katalin. A csapat kiegészült még néhány színésszel: Bartos Ede, Nyiredi Piroska, Deési Jenő, Földesi Ilona, Tarnói Emília, Náday István, Harasztosi Ica, Kapáló Magda csatlakoztak hozzájuk. A csapat spiritus rectora Harag György lett, aki rendezőként, művészeti vezetőként vállalta az intézményalapítás és arculatformálás emberpróbáló feladatait. Az arculatalakításban társult hozzájuk Szabó József és Farkas István rendezőként, Kovács Ferenc irodalmi titkárként. Színházalapításuk is egy sajátos hagyományt követett: ahogyan az első erdélyi hivatásos színjátszó együttes is alulról jövő kezdeményezés nyomán született 1792-ben („né-

mely komédiások, néző játékosok az ifjúságnak erkölcsös nevelésére és a magyar nyelvnek művelésére játékokat szándékoztak tenni”), az ország rendjeihez fordult, s a Királyi Főigazgató Tanács révén az engedelem megadatott, úgy az alapítók küldöttsége felutazik Bukarestbe Constanța Crăciun miniszter asszonyhoz, hogy kérje a működési engedélyt. A küldöttség tagjai Csiky András szerint Ács Alajos, Köllő Béla és jómagya voltak. (Ács Alajos interjúkötetében magát nem sorolta az utazók közé, Harag György arról beszélt, hogy az egész társulat Bukarestbe utazott.) Az „engedelem megadattatott”. Az alapítások körül romantikus mítoszok szoktak kialakulni. A teljesség kedvéért, hadd mondjuk el, hogy a kezdeményezés beilleszkedett a hatalomnak egy új kulturális infrastruktúrális bázis létrehozására irányuló szándékába, hogy az új művészetideológia minél gyorsabban terjedjen és minél hatékonyabban jusson el a tömegekhez. Gondoljunk csak arra, hogy 1953 májusában bemutatkozott a temesvári magyar társulat is, vagy a craiovai színházalapításra, amikor Vlad Mugur vezetésével, ugyancsak egy rendkívül tehetséges végzős évfolyam hoz létre új színházi műhelyt, tagjai között Amza Pelleával, Gheorghe Cozorici-al, Silvia Popovici-al, Costantin Raučhival, a román nemzeti színházi játszás eljövendő nagyjaival. Előre futva kissé a jövőben, jeleznünk kell, hogy éppen ez a látszatengedékenység vált a hatalom és a társulat konfliktusainak egyik fő forrásává, amikor a hatalom megkérte az árát engedékenységének, be kellett bizonyítani, hogy a művészet „...nem merő síp a sors ujjai közt, Oly hangot adni, milyet billeget”. Egyelőre azonban az alapítás eufóriájában élt a társulat, ahogyan Harag György fogalmazta „az egykori vándortársulatok konok, mindenben győzedelmeskedő, minden áldozatra kész szelleme” az uralkodó. A közhangulat ugyanilyen mámoros, ez ölt testet Kányádi Sándor versében:

Nem becézünk bár, de egy ország
viseli gondotokat, s mintha
ez az ország most körületek –
tőletek is fiatalodna.

Boldog idők (1953–1956)

1953. október 24-én indult útjára Nagybányán az Állami Színház Magyar Tagozataként, Erdős I. Pál igazgatása, Harag György tagozati igazgatása és az erélyi magyar értelmiség protektorátusa alatt az a 25 tagú társulat, amely a rutinnal, a megroppant gerincű szellemi tartással a hitet, a dinamizmust, az ön-

feláldozást, az életre halálra menő játékot állította szembe. „Be gyönyörű élet is volt Bányán” — kiált fel Ács Alajos a róla szóló interjúkötetben. Harag György így vall erről a korszakról: „Összehoztam egy igazi társulatot, egy olyan egységes közösséget, mely úgy élt, mint később a Living- vagy a Grotowski-csapat. Egy tömbházban laktunk, az ajtókat soha nem zártuk be, egész nap együtt voltunk, csak a színháznak éltünk. Megtárgyaltuk az előadásokat, a repertoárt, a programunkat – még családi konfliktusainkat is. Nem voltak titkaink. Sokat játszottunk, és a város imádott bennünket. Fiatalok voltunk. Lakást például először csak ötöt utaltak ki, s a következőt csináltuk: megnéztük, melyik az a tíz család, amelynek jár, a neveket betettük egy kalapba, s kihúztunk öt nevet: azok kapták a lakást. Egyformák voltunk mindnyájan.” Az intézményesített munka megkövetelte szakmaiság nem volt teljesíthető csupán az előadásért, mindent, akár statisztálást is vállaló lelkesedéssel, nem volt megváltható csak az előadások lendületével és forróságával. Harag György szerint az első év öt bemutatója közül egyetlenegy emelkedett a későbbi, érettebb előadások mellé: A névtelen csilgag, amelyben már szakmailag is érvényesíteni tudták művészi elképzeléseiket. Először mutatkozott meg a társulat későbbi nagy erénye: az együttes jelenléte. Pedig a színházat Gorbátov: Apák ifjúsága című, kolozsvári vizsgaelőadásukkal nyitották meg, amely a következő évadban a fiatal színészek első országos versenyén, Bukarestben elnyerte az első díjat, Harag György pedig rendezői díjat kapott. Említhetjük az ugyancsak a főiskoláról hozott Liliomfit, amely 30 előadást ért meg az első évadban. Harag György szakmaiságának követelményrendszere a második évad előadásaiban (Tányában, Ruy Blasban, Kisunokámban) kezdtek gyümölcsözni. Érezhető volt a minőségi javulás, habár a fiatalos gyakorlatlanság, az alapozás hiánya még fel-fel tünedeztek. A harmadik év a beérés időszaka volt, meghozta az igazi színházi előadások hangulatát. Harag szigorú szakmaiságának mércéje szerint is a Szerelem (sz. Barta Lajos, r. Farkas István), a Városzéli házikó (sz. Arbuzov, r. Harag György), Hétköznapiok (sz. Földes Mária, r. Harag György), Dacból terem a szerelem (sz. Lope de Vega, r. Szabó József) előadásokon lemérhető az a komoly minőségi fejlődés, amely a színházban végbement. Az évad előrevetíti a nagybányai–szatmári együttes egyik legfontosabb vállalását: az erdélyi magyar drámaírás műhelyévé kívánt válni. Így került színre a Hétköznapiok, amely a dogmatizmus gyermekbetegségeivel küzdő eredeti drámaírás egyik legmerészebb kitérési kísérlete volt a lakkozásmentes valóságábrázolást negatívizmusúnak bélyegző szemlélettel szemben. Jelzi ez a vállalkozás az együttes közéleti érzékenységét is. Ezzel a bemutatóval Bukarestben, a hazai drámairodalom dekádján III. díjat nyert a társulat. Az első három év

legnagyobb művészi kihívása a „másság” megtalálása, az egyéni arcél — sajátos játéktípus kimunkálásának igénye volt. A csapat indulásakor stíluseszményük az Apák ifjúságában megmutatkozó fiatalos lendület és realiztikus részleteken alapuló forradalmi romantika volt. A minőségi javulást jelző második évadban stíluseszményük tovább árnyalódott és a szakírók kiemelték, hogy egy „elemelt” realizmusról szólhatunk, hisz a realiztikus részletek nem korlátozták az alkotó képzeletet, nemes jelképeséget, az invenciók beépítését az előadásokba.

A Szatmárra átkerülő csapat egységes művészi nyelvet beszélő együttesé vált. Lényeges elem volt ezen belül, hogy a rendezők is vállalták ezt a művészi nyelvet, s ez a továbblépés záloga lehetett. Közös törekvés volt, hogy a szöveg mögött megkeressék azokat az érzelmi, értelmi indítékokat és célokat, amelyek biztossíthatták olvasataik, játéktípusuk másságát. Annak ellenére, hogy művészileg a harmadik év hozta a legszebb eredményeket, a társulat belső morális hangulata megromlott. A szubjektív okok a jogos vagy jogtalan sérelmekre, szerepigények ki nem elégítésére, anyagi természetű követelésekre voltak visszavezethetőek. Az objektív ok a nem javuló munkakörülmény (moziteremből átalakított helységben játszottak), s ez egyre inkább fékje lett művészi fejlődésnek. A kérdéseket az újrakezdés lehetősége oldotta meg, s visszavezethette az együttest az őshangulathoz. 1956. szeptember 15-én a Tartományi Pártbizottság Végrehajtó Bizottsága határozata áthelyezte a nagybányai színház magyar tagozatát Szatmárra.

Harag korszak Szatmáron (1956–1960)

Az új székhelyen az együttes 1957. április 1-ig, a plakátokon a Nagybányai Állami Színház szatmári magyar tagozataként szerepelt, ezután használhatják a szatmári Állami Magyar Színház elnevezést. A Partium önálló magyar intézménnyel gyarapodott. A város és intézmény találkozása 1956. október 21-én történt meg zsúfolásig telt nézőtér előtt, és egész Erdély szellemi elitjének köszöntése mellett. Ezúttal 17 romániai magyar író küldte harcostársi üdvözlését az újrainduló társulatnak: Bajor Andor, Fodor Sándor, Földes László, Földes Mária, Gálfalvi Zsolt, Hornyák József, Huszár Sándor, Jánky Béla, Kányádi Sándor, Márki Zoltán, Panek Zoltán, Páskándi Géza, Puskás Sándor, Sütő András, Szabó Gyula, Székely József, Tamás Mária. Első feladatként meg kellett hódítani az előítélettel viselkedő közönséget, hisz eleinte a nézőtérén 60-70 ember lézengett. A fordulat 1956. november 22-én következett be, Móricz Zsigmond: Nem élhetek muzsikaszó nélkül című darabjának a bemutatójakor, amely megnyitotta a telt házak korszakát. Ez meghozta az alkotói nyugalmat is. Harag György ve-